

Salvator Rosa, *Diogene e Alessandro*, 1630-1673, British Museum London

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI
DI TRENTO

Dipartimento di Filosofia, Storia e Beni Culturali

*Seminario di studi
sui concetti teologico-politici / 5*

Parrhesia e politica

Dire la verità di fronte al potere

20-21 giugno 2012

**Centro Congressi Panorama
Via alla Funivia - Sardinia (Trento)**

Andrea Colli
(Università degli Studi di Trento)

NON IN PROVERBIIS SED PALAM.

LA PARRHESIA NEL COMMENTO DI TOMMASO D'AQUINO AL VANGELO DI GIOVANNI

Abstract

Nella *Vulgata* il termine *parrhesia* non è tradotto in modo univoco. Ciò sembra costituire un ostacolo insormontabile per la ricezione del concetto, non tanto nel mondo paleocristiano – ancora prossimo all'influenza culturale greco-ellenistica – bensì negli studia e nelle *universitates studiorum* del XIII secolo. Uno studio dei commenti biblici di Tommaso d'Aquino mostra, tuttavia, come il portato concettuale del termine greco resti decisivo non solo in ambito esegetico, ma anche nella costituzione di alcuni importanti snodi del pensiero filosofico medievale. I modi della predicazione di Cristo, individuati da Tommaso (*in occulto, in proverbii, per aenigmata e palam*), divengono così un punto di vista innovativo per riappropriarsi della sua idea di verità e delle differenti modalità per raggiungerla.

Handouts

Sommario

1. *Introduzione*
2. *(Forme ed usi della parrhesia nel Vangelo di Giovanni)*
3. *Caratteri della parrhesia evangelica secondo Tommaso d'Aquino*
 - 3.1. Palam e in occulto
 - 3.2. Palam e in proverbiiis
 - 3.3. Palam e in aenigmatate

Alcuni testi analizzati nella preparazione del paper:

Ιωαν. 7, 4

ἔργα ἃ ποιεῖς· οὐδεὶς γάρ τι ἐν κρυπτῷ ποιεῖ καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παρρησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ. *nemo quippe in occulto quid facit et quaerit ipse in palam esse si haec facis manifesta te ipsum mundo.*

Ιωαν. 7, 13

οὐδεὶς μέντοι παρρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων *Nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudaeorum*

Ιωαν. 7, 26

Ἐλεγον οὖν τινες ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι; καὶ ἶδε παρρησίᾳ λαλεῖ καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσιν. μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν *dicebant ergo quidam ex Hierosolymis nonne hic est quem quaerunt interficere et ecce palam loquitur et nihil ei dicunt numquid vere cognoverunt principes quia hic est Christus*

Ιωαν. 10, 24

οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἔως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός, εἰπὲ ἡμῖν παρρησίᾳ. *circumdederunt ergo eum Iudaei et dicebant ei quousque animam nostram tollis si tu es Christus dic nobis palam*

Ιωαν. 11, 14

τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανεν *tunc ergo dixit eis Iesus manifeste Lazarus mortuus est*

Ιωαν. 11, 54

Ὁ οὖν Ἰησοῦς οὐκέτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγύς *Iesus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudaeos sed abiit in regionem iuxta desertum*

Ιωαν. 16, 25

Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀπαγγελῶ ὑμῖν. *haec in proverbiiis locutus sum vobis venit hora cum iam non in proverbiiis loquar vobis sed palam de Patre adnuntiabo vobis*

Ιωαν. 16, 29

Λέγουσιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε νῦν ἐν παρρησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις. *dicunt ei discipuli eius ecce nunc palam loqueris et proverbium nullum dicis*

Ioan. 18, 20

ἀπεκρίθη αὐτῷ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παρρησίᾳ λελάληκα τῷ κόσμῳ· ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν συναγωγῇ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντες οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν. *respondit ei Iesus ego palam locutus sum mundo ego semper docui in synagoga et in templo quo omnes Iudaei conveniunt et in occulto locutus sum nihil*

Thomas Aquinas, *Super Evangelium S. Ioannis Lectura*, VII, 1. 3, 1052, Marietti, Roma 1952, p. 200

Dictum est autem supra, quod Christus ut ostenderet infirmitatem humanae naturae, latenter ascendit ad diem festum; sed ut ostenderet suae divinitatis personam, publice docet in templo, et a persequentibus teneri non potest.

Thomas Aquinas, *Super Evangelium S. Ioannis Lectura*, XVIII, 1. 3, 2314, Marietti, Roma 1952, p. 433

Si ergo discipulis nondum palam locutus fuerat, quomodo palam locutus est mundo? Responsio. Dicendum, quod discipulis nondum loquebatur palam, quia excellentes sententias proponebat; mundo autem locutus est palam, quia publice praedicabat.

Thomas Aquinas, *Super Evangelium S. Ioannis Lectura*, X, 1. 5, 1439, Marietti, Roma 1952, p. 268

Adulatorie loquuntur, volentes per hoc ostendere se desiderare scire veritatem de ipso. Quasi dicat: anima nostra est in suspenso desiderii, quamdiu moestos nos derelinquis? Prov. XIII, 12: spes quae differtur affligit animam. Et ideo, secundo, subiungunt interrogationem, dicentes si tu es Christus, dic nobis palam. Ubi primo attende illorum perversitatem. Nam quia indignantur contra Christum, quod se diceret filium Dei, supra V, 18, non interrogant eum an sit filius Dei, sed dicunt si tu es Christus, dic nobis palam: ut per hoc possent habere materiam accusandi eum ad Pilatum, sicut seditiosum et appetentem regnum, quod erat contra Caesarem, et odiosum Romanis.

Thomas Aquinas, *Super Evangelium S. Ioannis Lectura*, XVI, 1. 7, 2150, Marietti, Roma 1952, p. 405

Secundus sensus est ut hoc quod dicit haec in proverbii locutus sum vobis, referatur ad totum quod in hoc Evangelio legitur de doctrina Christi; quod vero dicitur venit hora cum iam non in proverbii loquar vobis, referatur ad tempus gloriae. Quia enim nunc videmus per speculum et in aenigmate, idcirco haec quae dicuntur nobis de Deo, in proverbii proponuntur. Sed quia in patria videbimus facie ad faciem, ut dicitur I Cor. XIII, 12, ideo tunc non in proverbii, sed palam de patre annuntiabitur nobis.

Thomas Aquinas, *Super Evangelium S. Ioannis Lectura*, XVI, 1. 7, 2150, Marietti, Roma 1952, p. 405

Alius sensus est, secundum Augustinum, ut per hoc quod dicit haec in proverbii locutus sum, promittat dominus se facturum eos spirituales. Differentia enim haec est inter spiritualem et animale virum: quia animalis homo verba spiritualia accipit ut proverbialiter sint dicta, sed quia mens eius supra corporalia elevari non valens, sunt ei obscura; I Cor. II, 14: animalis homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei. Spirituales autem homo accipit spiritualia ut spiritualia.